

1. Przeludnienie w polskich więzieniach

Kwestia przeludnienia w polskich więzieniach (przebywanie osób pozbawionych wolności w celach, w których naruszone zostały normy z art. 110 § 2 k.k.w.) jest niezwykle istotna, gdyż dotyczy ogromnej ilości osób.

W latach 2001-2006 stale utrzymuje się przeludnienie zakładów karnych i aresztów śledczych. Najnowsze statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej – na dzień 30 września 2006 r. - mówią o przeludnieniu na poziomie 122 %. Z prac Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka wynika, że przeludnienie jest w praktyce dużo wyższe. Wynika to z faktu, że do powierzchni przypadającą na skazanego wlicza się całą powierzchnię użytkową więzienia, przykładowo więc również świetlice, sale gimnastyczne czy sale telewizyjne. Ponadto do powierzchni więzienia wlicza się również cele jednoosobowe, gdzie przeludnienie zazwyczaj nie występuje. W praktyce więc przeludnienie w celach w skali kraju jest dużo wyższe niż wskazywane oficjalnych statystykach. W niektórych z więzień w Polsce przeludnienie sięga lub przekracza 150 %. Ponadto stale ograniczany jest czas przebywania poza celami – nierzadko skazany spędza 23 godziny na dobę w celi ze względu na zagospodarowanie świetlic i pomieszczeń wychowawczych.

Sytuację w zakładach karnych pogarsza także fakt, że większość budynków została wzniesiona przed drugą wojną światową, które nie są w stanie zapewnić optymalnych warunków wykonywania kary. W ostatnich 15 latach sytuacja więziennictwa w Polsce nie poprawiła się, a do użytku oddano zaledwie dwa nowe ośrodki

Wysokie przeludnienie aresztów śledczych i zakładów karnych wpływa w istotny sposób zarówno na **pogorszenie się warunków zdrowotnych, sanitarnych i bytowych** u więźnia, jak też na panujące wśród osadzonych nastroje. Jednocześnie uległy znacznemu **ograniczeniu możliwości prowadzenia oddziaływania resocjalizacyjnego** przez Służbę Więzienną na skazanych.

W przeludnionych jednostkach penitencjarnych na cele mieszkalne przeznaczają się istniejące dotychczas świetlice, izby chorych i inne pomieszczenia powszechnego użytku. Niektóre z likwidowanych pomieszczeń wydają się być niezbędne dla zachowania prawidłowego funkcjonowania zakładu.

Problemy związane z rozmieszczeniem więźniów wewnątrz aresztów śledczych i zakładów karnych wpływają negatywnie na **sposób zabezpieczenia dobra postępowań karnych oraz realizację celów określonych w art. 82 § 1 k.k.w.**, takich jak indywidualizacja postępowania ze skazanymi, zapobieganie szkodliwym wpływom osób zdemoralizowanych oraz zapewnienie osadzonym bezpieczeństwa osobistego.

Przeludnienie potęguje też trudności w realizacji przez więziennictwo ustawy z dnia 9

listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (Dz.U. z 1996 r. Nr 10, poz. 55 z późn. zm.) oraz wydanego na jej podstawie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości (Dz.U. z 1996 r. Nr 140, poz. 658). Ich przejawem są występujące w aresztach śledczych i zakładach karnych typu zamkniętego **przypadki naruszenia przepisów obu tych aktów prawnych w wyniku osadzenia niepalących więźniów razem z osobami palącymi tytoń.**

Wysoka jest liczba skarg dotyczących umieszczenia skazanego w zakładzie karnym znacznie oddalonym od miejsca zamieszkania, co bardzo utrudnia, a niekiedy wręcz uniemożliwia, **odwiedziny przez bliskich.**

Trudną sytuację w poszczególnych zakładach karnych, a w szczególności przeludnienie w Polsce potwierdza również szczegółowo Raport Komitetu ds. Zapobiegania Torturom i Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu lub Karaniu Rady Europy z wizyt w polskich więzieniach w dniach 4-15 października 2006 r. Zalecano podjęcie działań, które doprowadzą do zmian w zakresie powierzchni w celi przypadającej na jednego skazanego. Europejski Komitet Zapobiegania Torturom uważa powierzchnię 3 m² za niewystarczającą i zaleca zwiększenie jej do 4 m². Warto zwrócić uwagę, że przewidziane w art. 110 § 2 k.k.w. minimum powierzchni mieszkalnej należy do najniższych w Europie.

2. Przeludnienie w celi jako naruszenie dóbr osobistych i odpowiedzialność Skarbu Państwa za doznaną z tego tytułu krzywdę.

Pojęcie dobra osobistego odnosi się do uznanych przez system prawny wartości obejmujących fizyczną i psychiczną integralność człowieka, jego indywidualność oraz godność i pozycję w społeczeństwie, co stanowi przesłankę samorealizacji osoby ludzkiej.

Dobro osobiste, do którego naruszenia może dojść w przypadku przebywania w przeludnionej celi jest godność jednostki, która jest wartością chronioną konstytucyjnie (Art. 30, 40, 41 ust. 4 Konstytucji) Wskazane normy rangi konstytucyjnej nie mają charakteru norm „programowych”, ale są normami o charakterze bezwzględny a ich realizacja tworzy konkretny stosunek prawny, którego elementem są negatywne i pozytywne obowiązki państwa. Z powyższych przepisów konstytucyjnych wynika dla władzy publicznej (państwa) obowiązek poszanowania i ochrony godności jednostki, który może mieć charakter negatywny, polegający na powstrzymaniu się od pewnych działań (np. tortur fizycznych), jak i pozytywny polegający **w przypadku więźnia przede wszystkim na stworzeniu odpowiednich, humanitarnych i nie uwłaczających godności jednostki warunków przebywania w więzieniu.** Obowiązkowi negatywnemu państwa odpowiada **prawo podmiotowe więźnia do humanitarnego, nienaruszającego jego godności traktowania. Istotą tego prawa jest roszczenie więźnia do bycia traktowanym w sposób humanitarny.** Przyjmuje się, że roszczenie to uprawniające na możliwości skutecznego domagania się, aby określony podmiot zachował się w określony sposób.

Istniejący po stronie władzy publicznej obowiązek humanitarnego traktowania więźnia polega – w swoim aspekcie pozytywnym – w szczególności na odpowiednim ukształtowaniu warunków panujących w jednostce penitencjarnej. Podstawowe znaczenie z punktu widzenia wywiązania się przez państwo ze wskazanego obowiązku ma zagwarantowanie odpowiedniej

wielkości powierzchni celi więziennej przypadającej na jednego więźnia. Poważne uchybienie temu warunkowi, związane z przeludnieniem w celach stanowi niehumanitarne, poniżające traktowanie w świetle standardów międzynarodowych.

Umieszczanie więźniów w przeludnionych celach jest bezprawnym naruszeniem praw człowieka. Standardy w zakresie humanitarnego traktowania więźniów wyznacza w szerokim zakresie orzecznictwo ETPCz dotyczące art. 3 Konwencji. ETPCz uznaje, że art. 3 Konwencji gwarantuje jedną z podstawowych wartości społeczeństwa demokratycznego. W sprawie *Labita przeciwko Włochom* (wyrok z dnia 6 kwietnia 2000 r., skarga nr 26772/95, para. 119) uznano, że **zakaz poddawania torturom i niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu ma na gruncie Konwencji charakter absolutny**, szczególnie bez względu na okoliczności i zachowanie pokrzywdzonego.

W odniesieniu do warunków przetrzymywania więźniów ETPCz przyznaje, że mogą być one tego rodzaju, iż stanowią niehumanitarne traktowanie (por. raport *Greek Case* z dnia 5 listopada 1969 r., Yearbook 12/01; decyzja w sprawie *Venetucci przeciwko Włochom*, z dnia 2 marca 1998 r., skarga nr 33830/96). Stąd państwa muszą systematycznie kontrolować kroki podejmowane w więzieniu, w celu zabezpieczenia zdrowia i odpowiednich warunków życia więźniów, z uwzględnieniem normalnych i uzasadnionych wymagań związanych z pozbawieniem wolności (por. np. raport sprawa *Bonnechaux przeciwko Szwajcarii*, wyrok z dnia 5 grudnia 1979, skarga nr 8224/78; sprawa *Lukanov przeciwko Bułgarii*, wyrok z dnia 12 stycznia 1995 r., skarga nr 21915/93).

Z kolei w orzeczeniu *Peers przeciwko Grecji* z dnia 19 kwietnia 2001 r. ETPCz (skarga nr 28524/95) przyjął stanowisko, że **przebywanie w zatłoczonej celi z nieodpowiednią wentylacją i z otwartą toaletą, z brakiem możliwości uczestnictwa w kursach i zajęciach oraz korzystania z biblioteki, powoduje wzrost poczucia przygnębienia i niższości**. Uznał ponadto, że brak odpowiednich warunków w miejscu wykonywania kary jest upokarzającym i poniżającym traktowaniem więźniów, stanowiącym naruszenie art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Jeżeli chodzi o **wielkość celi w jakiej powinni przebywać więźniowie**, ETPCz w wyroku z dnia 9 marca 2006 r. w sprawie *Cenbauer przeciwko Chorwacji* (skarga nr 73786/01, para. 49-50) uznał powierzchnię, która przypadała na więźnia w przedmiotowej sprawie tj. 2.8 m² za sprzeczną ze standardami Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom. ETPCz stwierdził także, że tak mała powierzchnia nie pozwala na zapewnienie odpowiednich warunków sanitarnych, co w efekcie staje się źródłem cierpienia zatrzymanego.

Zgodnie z postanowieniem art. 110 § 2 k.k.w. „**Powierzchnia w celi mieszkalnej, przypadająca na skazanego, wynosi nie mniej niż 3 m² (...)**”. Przepis ten odnosi się również do tymczasowo aresztowanego, przebywającego w areszcie śledczym (art. 214 § 1 k.k.w.) i ma **charakter standardu minimalnego**, jaki zapewnia się w zakresie warunków socjalnych uwięzienia. W ten sposób k.k.w. konkretyzuje treść wyrażonej w art. 4 § 1 k.k.w. zasady wykonywania kar i środków karnych w sposób humanitarny z poszanowaniem godności ludzkiej skazanego.

Zdaniem Fundacji w przypadku naruszenia prawa podmiotowego więźnia do bycia

humanitarnie traktowanym poprzez umieszczenie go w przeludnionej celi, powinno przysługiwać zadośćuczynienie za wynikłe z tego powodu cierpienie i straty moralne. Dokładne wykazanie szkody powstałej na skutek przebywania w przeludnionej celi jest konieczne zdaniem Fundacji jedynie w przypadku, gdy powód żąda odszkodowania. Jak wskazał Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 4 grudnia 2001 (sygn. akt SK 18/00) **odpowiedzialność Skarbu Państwa dotyczy każdego uszczerbku w prawnie chronionych dobrach danego podmiotu, zarówno o charakterze majątkowym, jak i niemajątkowym.** TK nie wykluczył odpowiedzialności władzy publicznej z tytułu naruszenia dóbr osobistych obywatela, w tym także możliwości podniesienia przez pokrzywdzonego roszczeń z tytułu zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę niemajątkową (art. 445 oraz art. 448 k.c.). Podobnego zdania jest doktryna, która dopuszcza możliwość dochodzenia zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.

W drodze wyjątku od zasady art. 248 k.k.w. przewiduje możliwość umieszczenia osadzonych, przez dyrektora zakładu karnego lub aresztu śledczego, **w szczególnie uzasadnionych wypadkach na czas określony, w warunkach, w których powierzchnia w celi na jedną osobę wynosi mniej niż 3 m².** Za każdym razem umieszczenia skazanego, aresztowanego lub ukaranego w przeludnionej celi dyrektor danej jednostki penitencjarnej ma obowiązek bezzwłocznie poinformować sędziego penitencjarnego. Rozporządzenie w sprawie przeludnienia przewiduje, że w wypadku wykorzystania miejsc zakwaterowania w dodatkowych celach mieszkalnych osadzonych można umieścić, na czas określony, w warunkach, w których powierzchnia w celi na jedną osobę wynosi mniej niż 3 m².

W związku z powyższym, naruszenie dobra osobistego, jaką jest godność jednostki nastąpiło wskutek niewywiązania się organów władzy publicznej z obowiązku zapewnienia więźniom humanitarnych warunków bytowych. Niezapewnienie odpowiedniej powierzchni celi na poziomie 3 m² stanowi naruszenie prawa i w świetle Konstytucji uzasadnia przyznanie zadośćuczynienia. W tym przypadku możemy uznać, że zdarzeniem powodującym szkodę jest zaniechanie, tj. brak podjęcia działań w sytuacji, gdy istnieje obowiązek prawny działania. Obowiązkiem konstytucyjnym organów władzy publicznej jest zapewnienie więźniom warunków respektujących ich godność. Jest to obowiązek niezależny od warunków ekonomicznych państwa.

Proponowane przez Fundację stanowisko w kwestii przyznawania zadośćuczynienia z tytułu naruszenia dóbr osobistych przez umieszczenie w przeludnionej celi nie stanowi żadnego *novum*. Podobne stanowisko prezentuje ETPCz, który w wyroku w sprawie *Dougoz przeciwko Grecji* z dnia 6 marca 2001 r. (skarga nr 40907/98, § 45-49) stwierdził, że sam fakt przetrzymania więźnia w przeludnionej celi, w niewłaściwych warunkach sanitarnych, z niewystarczającą ilością łóżek, brakiem odpowiednich ćwiczeń fizycznych stanowi poniżające traktowanie rodząc obowiązek wypłaty odszkodowania.

Podsumowując, w opinii Fundacji, materialnoprawną podstawą odpowiedzialności Skarbu Państwa w odniesieniu do osób długotrwale pozbawionych wolności, przebywających w celach w których zostały przekroczone normy z art. 110§2 k.k.w. powinny być art. 23, 24 i 448 k.c. oraz art. 77 Konstytucji. Dobrami osobistymi, do których naruszenia dochodzi poprzez umieszczenie więźnia w przeludnionej celi mogą

być godność jednostki, będąca jednocześnie podstawową wartością chronioną w Konstytucji, ale także prywatność i zdrowie. Obowiązek ze strony państwa poszanowania i ochrony godności jednostki polega między innymi na stworzeniu więźniowi humanitarnych warunków przebywania w jednostce penitencjarnej. W przypadku naruszenia prawa więźnia do bycia humanitarnie traktowanym poprzez umieszczenie go w przeludnionej celi powinno mu przysługiwać zadośćuczynienie za wynikłe z tego powodu cierpienie i straty moralne.

3. Helsińska Fundacja Praw Człowieka a sprawa przeludnienia

Program Spraw Precedensowych Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka podjął się pomocy prawnej w sprawie z powództwa Adama D. o zadośćuczynienie od Skarbu Państwa z tytułu naruszenia dóbr osobistych w związku z przebywaniem w przeludnionej celi. W tej sprawie Fundacja sporządziła opinię prawną, w której przedstawiła aktualny stan przeludnienia w polskich więzieniach oraz wskazała, iż przebywanie w przeludnionej celi stanowi naruszenie dóbr osobistych, w związku z czym zasadne jest przyznanie zadośćuczynienia od Skarbu Państwa z tego tytułu. Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 28 lutego 2007 roku (sygn. akt V CSK 431/06) uznał, iż przebywanie w przeludnionej celi może naruszać dobra osobiste i być tym samym podstawą do uznania roszczenia o zadośćuczynienie za doznaną krzywdę od Skarbu Państwa. W podobnych sprawach Helsińska Fundacja Praw Człowieka może podjąć się monitowania przebiegu postępowania sądowego w przypadku uznania, iż proces ten może toczyć się z naruszeniem zasady prawa do rzetelnego procesu.